ÇAY SEKTÖRÜNDE ÜST KURULUŞ İHTİYACI VE SEKTÖRE KATKILARI

Ali Rıza SAKLI

Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
alirizasakli@yahoo.com

ÖZET: Türk çaycılığında 1973 yılında faaliyete başlayan Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nden (Çaykur) önce sektörde ikili bir yapı mevcuttur. Bu dönemde, çayın tarımından Tarım Bakanlığı, sanayisinden ise Tekel Genel Müdürlüğü sorumlu olmuştur. Bu yapının yararlı olmadığı, sektörün tamamının tek merkezden yönetilmesi gerektiği düşünülerek, çayın tarımı ve sanayisi ile ilgili tüm görevler Çaykur'a verilmiştir. Türk çay sektörü bundan sonra önemli gelişmeler kaydetmiştir. Yabancı çay üreticisi ülkelerden; Sri Lanka, Hindistan ve Kenya gibi ülkelerde, devlete ait çay işletmeleri bulunmamakla birlikte, devletler çay sektörünün yönetimini elden bırakmamışlar; düzenleme ve denetleme ihtiyacını karşılamak üzere Çay Kurulları kurarak sektörü yönlendirmişlerdir. 1984'ten itibaren Türk çaycılığında özel sektöre faaliyet izni verilmiş ve sektördeki bütünlükçü yapı yeniden bozulmuştur. Çay tarımı Çaykur'un yönetiminde kalmış olmakla birlikte, yeni kurulan özel sektör işletmelerinin yaptığı çay işleme, dağıtım ve pazarlama faaliyetleri tamamen denetimsiz kalmıştır. Bunun sonucunda sektör çok büyük zararlar görmüş, sektördeki sorunları tespit ederek çözüme kavuşturacak bir birim olmadığından, çok sayıda fabrika kapanmış ve bunun sonucunda çay müstahsili de mağdur olmuştur. Gelinen noktada çay sektörünün tamamına hâkim olacak; düzenleme ve denetleme ihtiyacını karşılayacak bir Çay Kurulu kurulması gerekli görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Çay, Çay Sektörü, Çay Kurulu.*

1. GİRİŞ

Dünya çaycılığının bin yıllarla ifade edilen tarihi geçmişi karşısında Türk çaycılığı, 1924'teki tarımsal denemeler ve 1938'de başlayan planlı üretim dönemi dikkate alındığında, oldukça yeni sayılır. Kurumsal gelişim bakımından da, benzeri bir duruma rastlanmaktadır.

Türk çaycılığının örgütlenmesinde dikkat çeken nokta, başından itibaren sektörün, merkezi hükümetten ayrı bir fonksiyonel (hizmet) yerinden yönetim kuruluşu tarafından yönetilmesidir. 1938'de planlı üretime geçilirken kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK), özerk yapıda bir kurum olarak faaliyetini sürdürmüştür.

Daha sonraki dönemlerde de çay sektörü, doğrudan merkezi hükümetin bakanlıkları tarafından değil, özerk yapıdaki kurumlar tarafından yönetilmiştir. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çaykur), özerk statüde bir hizmet yerinden yönetim kuruluşu olarak faaliyete başlamış ve aynı statüde devam etmektedir.

1984'ten itibaren özel sektöre faaliyet izni verildikten sonra, Çaykur'un sektörün tamamını kapsayan konumu değişmiş, çayın tarımından sorumlu olan bir Kamı İktisadi Teşebbüsü (KİT) olarak faaliyete devam etmiştir. Bu tarihten sonra kurulan çok sayıda irili-ufaklı işletmelerle ilgili herhangi bir üst organ veya kurul ihdas edilmemiş, genel mevzuat dâhilinde bu işletmelerin faaliyet göstermeleri beklenmiştir. Hâlbuki çay sektörü, bütün dünyada sıkı kuralların konulduğu, etkili denetimlerin yapıldığı ve sektörün tek merkezden yönetildiği bir yapı arz etmektedir.

Türk çaycılığında mevcut fonksiyonel yerinden yönetim yapısının devamı, devlet ve özel işletmeleri kapsayan bir bağımsız düzenleyici kuruluş (üst kurul) oluşturulmasını gerektirmektedir. Hindistan, Sri Lanka ve Kenya başta olmak üzere birçok çay üreticisi ülkede sektör bu şekilde örgütlenmiştir.

Bu görüşün zıddı, çay sektörünün tarım ve sanayi faaliyetleri olarak merkezi hükümet birimlerine verilmesi; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın çaydan doğrudan sorumlu hale getirilmesidir. Ancak çay gibi, bir bütün olarak ele alınması ve gerekli uzmanlığın sağlanması zorunlu olan bir sektörün, tarımın genelinden sorumlu bakanlık tarafından ileriye götürülemeyeceği düşünülmektedir.

DZİK benzeri bir düzenleyici kurul yapısında, birden çok tarım ürününün tek bir kurul çatısı altında yönetilmesi biçiminde görüşler zaman zaman seslendirilmektedir. Çay sektörü bakımından gerekli uzmanlığın sağlanmasını mümkün hale getiremeyecek böyle bir yapılanma, mevcut durumdan bile geriye gidiş anlamına gelecektir.

Bir yerinden yönetim ve yönetişim çağı yaşadığımız düşünülürse, Rize'de yürütülmekte olan çaycılık faaliyetleri ile ilgili kararların Ankara'dan alınması, çaycılığa bir katkı sağlamayacaktır. Ayrıca, farklı sektör temsilcilerinin de yer alacağı böylesi bir kurulda, çayla ilgili olmayan insanların vereceği oylar çayın kaderini belirleyeceğinden, hiçbir şekilde yararlı bir sonuç ortaya çıkmayacaktır.

Türk çay sektörünün içinde bulunduğu durumda, ne merkezi hükümet (bakanlık), ne de bir hizmet yerinden yönetim üst organı tarafından yönetilmediği açıkça ortada olduğundan, bir yönetim boşluğu yaşandığı söylenebilmektedir. Bu sebeple, 1984'ten sonra büyük bir girişimcilik örneği olarak kurulan 312 özel sektör çay fabrikası veya atölyesinden sadece 151'i faaliyetine devam edebilmektedir. Faaliyetini sürdüren işletmelerin sayısı her yıl azalmakta ve etkili faaliyet göstermede sorunlar yaşanmaktadır.

Özel sektör işletmelerinin başarılı faaliyet göstermelerini sağlayacak sektörel yapılanmalarda eksiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Eksikliği hissedilen kurumlardan biri Çay Kurulu ise, bir başkası da Çay Borsası'dır. Çay işleme tesisleri için paketleme ve pazarlama faaliyeti gerektirmeyen, kaliteli kuru çayın yüksek fiyata alıcı bulabildiği Çay Borsası, özellikle paketleme, pazarlama, marka oluşturma, tutundurma vb faaliyetleri yapmada zorlanan küçük işletmeler için son derecede yararlı bir ortam sağlamaktadır. Paketleme

ve pazarlama, borsanın alıcısı olan; bu alanda uzmanlaşan işletmelerce yapılmaktadır. Bu iki sektörel organın yanında, beş maddelik bir çay kanunu ile sektörün sorunlarının çözülmesi mümkün olamayacağından, yasa ve mevzuat eksikliği de başat bir sorun olarak karşımızdadır.

Çay sektöründe yaşanan sorunlar açıkça ortada olduğu gibi, bu sorunların hangi yapısal eksikliklerden kaynaklandığı da kolayca ortaya konulabilmektedir. Sektörde mevcut sorunların çözümü için yapılması gerekenler bilindiğine göre, çözümün sağlanamamasının ana sebebi siyasi irade eksikliği olarak görülmektedir.

2. TÜRK ÇAY SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Başlangıcından itibaren Türk çay sektörünün kurumsal yapısı incelendiğinde, ilk çalışmaların Ziraat Genel Müdürlüğü altında yapıldığı görülür. 1922 yılında Ziraat Genel Müdürü Zihni Derin'in Rize'de; mandalina, limon ve portakalın yanında çay da yetiştirilecek bir fidanlık kurulması talimatını verdiği ve ilk çalışmaların bu şekilde başladığı bilinmektedir. Zihni Derin'in 3 Nisan 1924'te Ziraat Genel Müfettişi kadrosuna atanmasıyla, 1927 yılına kadar çaycılık faaliyetlerini bu sıfatla sürdürdüğü görülmektedir (Saklı, 2004).

Zihni Derin'in her iki görevi **Ziraat Genel Müdürlüğü** altında yaptığı düşünüldüğünde, Türkiye'deki ilk çaycılık faaliyetlerinin sözü edilen Genel Müdürlük altında yapıldığı kabul edilmelidir. Ancak bu dönemde yapılan çaycılık faaliyetleri, zirai anlamda çay yetiştirilmesi denemelerinden ibaret olduğundan, sadece çay tarımı kısmının söz konusu olduğu söylenebilir.

1927'de Zihni Derin'in Ziraat Genel Müfettişliği görevinden ayrılmasıyla çaycılık faaliyetlerine ara verilmiştir. 1935 yılında Ziraat Vekili Muhlis Erkmen'in Rize ziyaretiyle, yörede çaycılığın geliştirilmesi imkânlarının incelenmesi görevinin Prof. Şevket Raşit Hatipoğlu'na verilmesi önemli bir aşama olmuştur. Prof. Dr. Hatipoğlu tarafından "Çay İktisadiyatı" başlıklı kapsamlı çalışmanın yapılması Rize'de çaycılık faaliyetlerinin yeniden başlamasının önünü açmıştır.

Prof. Hatipoğlu'nun çalışmalarına dayalı olarak Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanarak 1938 Ziraat Kongresi›ne sunulan ve çay konusunda yapılacakları ayrıntılarıyla gösteren; «Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program» yeni dönemi başlatan resmi uygulama olmuştur (Saklı, 2008).

07.01.1938 tarih ve 3308 sayılı 'Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun'la kurulan **Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK)**, 1938'den 1948 yılına kadar çay sektörünün de içinde bulunduğu bütün tarım işletmelerinin yönetimini üstlenmiştir. Özel hukuk hükümlerine tabi olarak kurulan DZİK, uhdesine verilecek zirai ve ticari müesseseleri işletmek, gerekli ziraat çeşitlerini gösterip yaymak üzere ziraat yetiştirme merkezleri tesis etmek ve aynı zamanda fabrika ve tesisler kurmakla görevlendirilmiştir.

DZİK'in Genel Kurulu; Başbakan'ın başkanlığında Maliye, İktisat ve Ziraat Bakanlıkları ile TBMM'deki Bütçe, Sayıştay (Divan-ı Muhasebat), İktisat, Maliye ve Ziraat encümenlerince kendi üyeleri arasından üçer üye ile Danıştay (Şurayı Devlet) ve Sayıştay Başkanlarının katılımı ile oluşmaktadır. Kurum, başkan ve DZİK Müdürü dâhil beş kişiden oluşan bir İdare Meclisi tarafından yönetilecektir. İdare Meclisi'nin başkanı ile müdür ve bir üye Ziraat Bakanlığı tarafından, bir üye Maliye Bakanlığı tarafından teklif edilir ve Bakanlar Kurulu'nca atanır (DZİK, 1938)

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, uhdesine verilen diğer tarım ürünleri ile birlikte çaydan da sorumlu olmuştur. Genel Kurula sahip olması sebebiyle bir tür üst kurula benzeyen DZİK, 1948 yılında çay sanayi işletmelerinin TEKEL Genel Müdürlüğüne verilmesine kadar, çay faaliyetlerini yürütmüştür. 1941 yılında ilk çay işleme atölyesi kurulmuş, daha sonra bu atölyelerine sayısı artmakla birlikte ilk çay fabrikası ancak 1947 yılında Rize Merkez, Fener Mahallesinde kurulabilmiştir (Saklı, 2004). DZİK'in çay konusundaki faaliyetlerinin yeterince etkili olamayışının nedeni, çayın dışındaki ürünleri de birlikte yönetmesi ve bu yüzden çayla ilgili gerekli uzmanlığa ulaşmada yeterli olamamasıdır.

7.6.1949 tarih 5433 sayılı kanun ile çay dağıtımı ve işletmesi DZİK'ten alınarak, **TEKEL Genel Müdürlüğü**'ne verilmiştir. Bu Genel Müdürlüğün bağlı olduğu bakanlık ise Gümrük ve Tekel Bakanlığı olmuştur. Bu dönemde çay tarımı ile Ziraat Vekâleti ilgilenirken, sanayisinden TEKEL Genel Müdürlüğü sorumlu olmuştur.

Bu dönemde ikinci çay fabrikası, 1951 yılında Pazar İlçesi Kirazlık mevkiinde kurulmuştur. 1959 yılında 12 çay işleme fabrikası ile Ankara'da bir paketleme fabrikası kurulmuştur. 1963 yılına kadar işletmeye alınan çay fabrikası sayısı 19'a ulaşmış ve bu yıl üretim-tüketim dengesi kurularak çay ithalatına gerek kalmamıştır (Saklı, 2008).

1965 yılına kadar yaş çay ürünü mevcut çay işleme fabrikaları ile işlenirken, 1966'dan başlayarak ürün normunun 2,5 yapraktan 3,5 yaprağa çıkarılmasıyla üründe arz fazlası ortaya çıkmaya başlamış ve çay işleme sorunu belirmiştir. 1967'den başlayarak, işlenemeyen yaş çay ürünlerinin imha edildiği görülmektedir.

TEKEL Genel Müdürlüğü döneminde, kurumun aynı anda çay dışındaki diğer tekel niteliğinde olan ürünlerle de ilgilenmesi sebebiyle gerekli uzmanlığın sağlanması sorunu devam etmiştir. Bunun yanında, çay tarımının Tarım Bakanlığına, çay işleme ve dağıtımının ise TEKEL Genel Müdürlüğü'ne verilmiş olması sebebiyle eşgüdüm sorunları ortaya çıkmıştır.

1971 yılında çıkarılan 1947 sayılı Çay Kurumu Kanunu ile bir İktisadi devlet Teşekkülü olarak Çay **Kurumu Genel Müdürlüğü** kurulmuştur. Kurum 1973 yılında sadece çaydan sorumlu bir kuruluş olarak faaliyete başladığında, 32 yaş çay işleme fabrikası ve 3 paketleme fabrikasını TEKEL Genel Müdürlüğü'nden devraldığı görülmektedir (Çaykur, 2000).

Çay sektöründe, çay tarımı ve sanayisinin farklı birimlerin sorumluluğunda olmasından kaynaklanan eşgüdüm sorunlarını ortadan kaldırmak ve çay tarımını ve sanayisini ekonomik ve sosyal yönden daha etkin hale getirmek amacıyla, çaydaki bütün faaliyetlerden Çay Kurumu sorumlu hale getirilmiştir (Çaykur, 2002). Çay Kurumu'nun kurulmasıyla, hem çay sektörünün bütününü kuşatan bir yaklaşım benimsenmiş, hem de sadece çayla uğraşacak bir kurum oluşturularak, konu ile ilgili gerekli uzmanlığın sağlanması mümkün olabilmiştir.

1973 yılında 32 yaş çay işleme fabrikası devralan Çaykur, 1984'te çayda özel sektör faaliyetlerine izin verildiğinde 45 yaş çay fabrikasına sahiptir. 1973 yılında yıllık kuru çay üretimi 42.839 ton iken, 1984 yılında 132.561 tona ulaşmıştır (Sarıahmetoğlu vd., 1973: 45). Daha önce var olan üç paketleme fabrikasının geliştirildiği, sağlanan üretim artışını paketleyebilecek kapasite artışının oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

04.12.1984 tarih ve 3092 sayılı Çay Kanunu ile çaydaki tekel kaldırılmış; sektörde özel sektörün faaliyetlerine serbestlik tanınmıştır. 1985 yılında başlayan bu yeni dönemde; çay tarımı, üretimi, işletmesi ve satışı serbest bırakılmıştır.

Yeni dönemde çayın tarımından Çaykur sorumlu olmaya devam etmiş, ama çay işleme, paketleme ve pazarlama faaliyetlerinde hiçbir kurum tarafından düzenlenmeyen ve denetlenmeyen bir alan ortaya çıkmıştır.

1985 yılından başlayarak kurulan çok sayıdaki irili ufaklı çay işleme fabrika ve tesislerinin önemli bir kısmı kapanmıştır. 1993'e kadar özel sektör fabrika veya tesis sayısının 312'ye ulaştığı ve 1999 yılına kadar bunlardan 144 adedinin kapandığı anlaşılmıştır. Kapanan fabrikaların faaliyete devam edenlere oranla daha küçük kapasite ortalamalarına sahip oldukları da anlaşılmıştır (Saklı, 2004). Rize Ticaret Borsası tarafından, kurulan ve kapanan fabrika sayılarının daha yüksek olduğu yönünde açıklamalar yapılmaktadır, ancak şimdiye kadar bu konuda bir istatistik yayınlamamışlardır.

Çay işleme alanında yaşanan ve çay müstahsiline de olumsuz olarak yansıyan bu sorunların yanında, çok sayıdaki irili ufaklı yaş çay işleme fabrikalarından kaynaklanan standart dışı paketleme ve paket taklitçiliği olayları da geniş ölçüde yaşanmıştır. Bütün bu sorunların çözüme kavuşturulabilmesi için gerekli olan ve sektöre bir bütün olarak bakabilecek bir üst yönetim örgütünün bulunmayışı sorunların katmerlenmesine yol açmıştır.

3. DİĞER ÇAY ÜRETİCİSİ ÜLKELERDE KURUMSAL YAPILANMA

Tarımsal ürünlerle ilgili devlet yapılanmasında iki farklı uygulamadan bahsedilebilmektedir. Bunlardan biri, ülkenin tarımından sorumlu olan bakanlığın, diğer ürünler gibi çaydan da sorumlu olduğu yapıdır. Tarım Bakanlıkları, merkezi hükümetin bir organı olarak, çayla ilgili düzenleme ve denetleme görevini yapmakta, sektörde yerinden yönetim söz konusu olmamaktadır.

Çayla ilgili düzenleme ve denetleme yetkilerinin Bakanlıklardan alınarak, bağımsız düzenleyici kurullara verildiği diğer model ise, sektörde yerinden yönetim uygulandığı anlamına gelmektedir. Ürün veya hizmet bazında uygulanan yerinden yönetime; fonksiyonel yerinden yönetim veya hizmet yerinden yönetim adı verilmektedir. Bu modelde yerinden yönetim yetkisini kullanan düzenleyici kurullara özerklik verilmektedir. Aşağıda her iki modelin uygulandığı çay üreticisi ülkelerdeki uygulamalara değinilecektir.

3.1. Sektörü Bağımsız Düzenleyici Kurulların (Üst Kurullar) Yönettiği Ülkeler

Hindistan, Sri Lanka, Endonezya, Kenya, Bangladeş ve Tanzanya'da çay sektörleri, Bağımsız Düzenleyici Kurullar veya Üst Kurullar denilen yapılar tarafından yönetilmektedir. Bu kurullar için kullanılan genel kavram "Çay Kurulu" (Tea Board) kavramıdır.

3.1.1. Hindistan Çay Kurulu

1953 yılında çıkarılan Çay Kanunu ile Hindistan Çay Kurulu ve Hindistan Çay Ruhsatlandırma Komitesi kurulmuştur. Hindistan Çay Kurulu, merkezi hükümetin denetimi altında çay sektörünün gelişimini desteklemekle sorumlu olmuştur. 1980'de Ticaret Bakanı'nın katıldığı bir toplantıda, iç tüketimin üzerinde çay üretilmesi ve dışarıda satılması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir karar alınmış ve bu kararın uygulanması görevi Çay Kurulu'na verilmiştir (Karmakar and Banerjee, 2005).

Hindistan Çay Kurulu, Ticaret Bakanlığı altında faaliyet gösteren bir merkezi hükümet kuruluşudur. Kurul'da başkan dâhil 31 üye bulunmaktadır. Üyeler arasında; Ulusal Meclis temsilcileri, çay üreticileri, çay tüccarları, çay simsarları (brokerları), tüketiciler, başlıca çay üreticisi eyalet hükümetleri temsilcileri ile ticaret birlikleri temsilcileri yer almaktadırlar. Çay Kurulu'nun; İcra Komitesi, Çay Destekleme Komitesi, Gelişme Komitesi, Kuzey Hindistan Belgelendirme Komitesi ve Güney Hindistan Belgelendirme Komitesi olmak üzere beş adet komitesi mevcuttur (India Teaboard; 2013).

1985 yılında yapılan bir düzenleme ile bütün çay imalatçısı firmaların Çay Kurulu'ndan belge almaları ve ürettikleri çayın %75'ini çay borsaları üzerinden satmaları yönünde karar alınmıştır. Bu şekilde Çay Kurulu sistemin ruhsat ve belge sağlayan merkezi bir organı olmuş ve boşa sisteminde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Hindistan'da; Kalküta, Siliguri, Guvahati, Koşin, Koonoor, Koimbatore ve Amritsar'da olmak üzere yedi adet çay borsası mevcuttur (Karmakar and Banerjee, 2005).

Hindistan Çay Kurulu'nun önemli işlevleri şöyle sıralanmaktadır (Kadavil, 2007: 52):

- Çay sanayisini geliştirmek ve desteklemek,
- Çay yetiştirilen alanları genişletmek ve çay üretimini artırmak,

- Kalite geliştirme programlarıyla yaş çay yaprağının ve kuru çayın kalitesini geliştirmek,
- Çay ihracatını artırmak için destek kampanyaları yürütmek ve yerel destekler sağlamak,
- Çiftçilerin kooperatif çalışmalarını desteklemek,
- Gelişme ve verimlilik programları uygulamak ve pazarlanabilirliği geliştirmek,
- Yaş çay yaprağı kalitesini geliştirmek üzere kendine yardım grupları oluşturmak,
- Araştırma-Geliştirme faaliyetlerinde inisiyatif almak,
- Küçük çiftçiler için fiyat bölüşüm formülü ve fiyat sübvansiyon programı geliştirmek.

Hindistan Çay Kurulu'nun, çay ihracatında istenen kalite seviyesinin sağlamak üzere gerekli tedbirleri almakla görevi vardır. Bu amaçla Çay Kurulu; (a) alınan her çay siparişini incelemek, (b) kredi talep eden ihracatçının onu hak edip etmediğini belirlemek, (c) çay yükleme esnasında etkili denetimler yapmak, (d) boşaltmadan sonra rastgele denetimler yapmak ve (e) her ihracat için öngörülen koşulları yerine getirenler için Çay Kurulu logosunun zorunlu kullanımını sağlamakla görevlidir (Karmakar and Banerjee, 2005).

Çay Kurulu'nun bir başka uygulaması, sermaye maliyeti olan projelerde %20 sermaye katkısı sağlamaktır. Bu projeler, çay tarım alanlarını geliştirme, üretim kapasitesi geliştirme ve benzeri amaçlı olabilmektedir. Ancak, kredi talep eden işletmenin tatmin edici bir sicile sahip olması zorunlu görülmektedir.

Küçük çiftçiler, ancak Çay Kurulu tarafından tavsiye edilen uygun tarım materyalleri kullanabilirler. Küçük çiftçi ile onun çayını işleyen fabrikalar arasında çay fiyatı bölüşümü şeması Çay Kurulu tarafından belirlenmiştir. Buna göre çay borsasında satılan çayın kg bedeli 70 Rs'ye (Rs: Hindistan parası Rupee) kadar ise bunun %60'ı küçük çiftçiye verilecektir. Şayet borsa satış fiyatı 70 Rs'den yüksekse, 70 Rs'lik kısmın %60'ı küçük çiftçiye verilecek, fazlalık bedel %50-%50 bölüşülecektir (Karmakar and Banerjee, 2005).

3.1.2. Sri Lanka Çay Kurulu

Sri Lanka çay Kurulu 1976 yılında çıkarılan bir kanunla, hükümetin tam sahipliğinde bir kurum olarak kurulmuştur. Sri Lanka çay sektörünün en üst düzey düzenleme ve idare organıdır. Kurulda kamu ve özel kesimden temsilciler olarak; müstahsiller, imalatçılar, tüccarlar, ihracatçılar ve plantasyon işçileri yer almaktadır. Çay Kurulu'nun işlevleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Sri Lanka Tea Bord, 2013):

- Denizaşırı çay alıcılarına ve marka sahiplerine yardım ve tavsiyelerde bulunur
- Çay ihracatçılarına, tüccarlara, imalatçılara ve çiftçilere yardım ve tavsiyelerde bulunur
- Seylan çayı markasını tanımlar, korur ve destekler,
- Seylan çayının bölgesel kökenlerini tanımlar, korur ve belgelendirir,
- Sri Lanka'dan ihraç edilen çayın kalitesini ve saflığını kontrol eder ve gözetler,
- Seylan çayının dünya çapında satışını ve tüketimini destekler,
- Sri Lanka çay sanayisi ile ilgili piyasa verileri ve diğer bilgileri derler ve dağıtır.

Sri Lanka Çay Kurulu'nun yukarıdaki işlevleri altı birimi tarafından yerine getirilir. Çay Kurulu Merkez Ofisi Kolombo'da bulunmaktadır ve Kurulu burada faaliyet göstermektedir. Kurul'a bağlı birimler şunlardır (Sri Lanka Tea Bord, 2013):

Destekleme (Promotion) Birimi; Seylan Çayı markasını iç ve dış piyasalarda korur,

- *Piyasa İstihbaratı ve Kaynaklar Birimi*; endüstri ve piyasa hakkında istatistiki bilgi toplama, karşılaştırma ve analiz etme,
- İhracat Birimi; Seylan çayının ithalatı, ihracatı, depolanması ve satışı ile ilgili Kurul'un düzenleme görevini yerine getirme,
- Çay Komisyoncuları Birimi; Seylan çayının tarımı, imalat ve kalite geliştirme ile ilgili düzenleme görevlerini yerine getirme,
- Çay Tadım Birimi; tüccarlar ve ihracatçılar tarafından temin edilen çay numunelerinin tadımını yapma ve bu çayların Seylan Çayının aslanlı markasının kullanmayı hak edecek standartta olup olmadığını belirleme,
- *Analiz Laboratuvarı;* çayların kimyasal, tarım ilacı ve mikrobiyoloji standartlarına göre analiz edilmesi ve sertifikalandırılması.

3.1.3. Kenya Çay Kurulu

Kenya çay sektörünün zirve organı olan Kurul'un 16 üyesinden 11'i paydaşlar tarafından seçilmektedir. Küçük ölçekli yaş çay yetiştiricileri 6 üye, büyük ölçekli yaş çay yetiştiricileri 4 üye, çay tüccarları 1 üye seçmektedir. Diğer üyelerin ikisi hükümeti temsilen atanırken, biri Yönetici Direktör olarak

atanan kişi ve iki kişi Kurulca seçilen adaylardan atanmaktadır. Kurulun ifa ettiği ana işlevler şunlardır (Kenya Tea Board, 2013):

- Çay tarımını ve işlenmesini düzenleme ve denetleme,
- Çay ticaretini gözetleme,
- Çay araştırma ve danışma,
- Kenya çayının pazarlanması ve desteklenmesi,
- Çay sanayisi ile hükümet arasında irtibat kurulması,
- Bilgi dağıtımı,
- Danışma rolü,
- Kaynak kullanımı ve mobilizasyonu.

Çay Kurulu'nun en önemli görevlerinden biri olan düzenleme faaliyetlerine şu örnekler verilmektedir (Kenya Tea Board, 2011):

- Çay imalat fabrikalarını belgelendirme,
- Çay yetiştiricilerini, alıcılarını (buyer), simsarları (broker), paketlemeci ve depocuları belgelendirme,
- Çay yetiştirme, imalatı, tarım zararlısı ve hastalık kontrolü araştırmalarını gerçekleştirme.

3.2. Sektörün Bakanlıklar Tarafından Yönetildiği Ülkeler

Çin, Japonya ve Vietnam'da çay sektörlerinin üst yönetimi, tarımdan sorumlu bakanlıklar tarafından yapılmaktadır.

3.2.1. Japonya'daki Uygulamalar

Japonya'da çay sektörü Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı tarafından yapılan düzenlemelerle yönetilir. Çayla ilgili standartları büyük oranda bu Bakanlık belirlemektedir. Hükümet organlarının yanında, çay üreticileri kendi çay örgütlerini de kurmuşlardır. Japonya Merkez Çay Birliği (Japan Tea Central Association) buna örnektir (Law of Tea, 2009).

Japon Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı, gıda güvenliği ile ilgili olarak şu tedbirleri almaktadır:

- Tarım kimyasallarının çay bahçelerinde nasıl kullanılacağını belirlemektedir.
- Tarım kimyasallarına ilişkin düzenleme yapmaktadır.
- Üretimde kullanılan tarım kimyasalları ile ilgili ülkeler bazında bir veri tabanı oluşturmaktadır. (JCTA, 2011).

Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı, japon çayını tanıtmak için tanıtım filmleri hazırlatmakta ve yayınlamaktadır (MAFF, 2012). Japonya'da Japonya Çay Birliği adlı bir çay dayanışma örgütü mevcuttur.

Japonya Parlamentosu 2011 yılında çıkardığı Çayın Desteklenmesiyle İlgili Kanun'la (the Law Concerning Promotion of Tea, no21) çay işletmelerinin ve çay kültürünü korumayı amaçlamaktadır. Bu Kanun, valiliklerin çay destekleme programları hazırlamalarını desteklemektedir. Japonya Hükümeti ve valilikler, çay üreticilerini desteklemek, çay işleme ve dağıtım teknolojisini geliştirmek ve kaliteyi geliştirmek için gayret göstereceklerdir (Umeda, 2011).

Deprem ve tsunami sebebiyle Japonya'da nükleer santrallerde meydana gelen radyasyon sızıntısı konusunda Japon Tarım Orman ve Balıkçılık Bakanlığı tedbirler almakta, kilogramda 500 bekerelin üzerinde radyasyon olan çayların imhasına karar vermiştir (Bolton, 2011).

3.2.2. Çin Çaycılığı

Çin'de çay üretimi ve ihracatı ile ilgili başlıca düzenleyici Çin Tarım Bakanlığı'dır. Üretimde kalite standartlarını bu Bakanlık belirlemektedir. İhraç edilen çaylar için Kalite Denetimi, İnceleme ve Karantina İdaresi (General Administration of Quality Supervision, Inspection and Quarantine), üreticileri ve kalite kontrol standartlarına uygunluk gözlemcilerini kayıt altına almaktadır (Law of Tea, 2009).

80 milyon insanın çay tarımı, üretimi ve ticareti faaliyetlerinde çalıştığı Çin, dünyanın en büyük çay üreticisi ve tüketicisi konumundadır. Bu önemli konumuna rağmen Çin çaycılığı, önemli bir uluslararası çay markası çıkaramamıştır. Çin Tarım Bakanlığı'nın 2009 yılında çıkardığı Çay Rehberi'ne göre, ülke dört temel çay yetiştirme bölgesi belirlemiştir. Bu dört bölgede çay yetiştiriciliğini ve çay kalitesini 2015 yılına kadar geliştirmek istemektedir (Yue, 2011).

Çin Tarım Bakanlığı'nın; Çayı da kapsayan tarım ilacı kalıntıları ile ilgili ve çay işleme makinelerini kapsayan tarım makinelerinin test edilmesi ile ilgili düzenlemeleri mevcuttur. Elde edilebilen verilere göre, Çin'de Tarım Bakanlığı'nın genel düzeydeki birkaç düzenlemesinden başka, çayla ilgili önemli bir mevzuat düzenlemesine rastlanmamaktadır.

Çin'in en azından 8 ana çay türüne sahip olduğu ve bunlardan yüzlerce çay tipinin üretildiği belirtilmektedir. Yeşil, oolong, siyah ve pu-er çay türlerinin çeşitli alt tiplerinden bu çeşitlilik sağlanmaktadır. Bununla birlikte, Çin hükümetine göre, Çin çaycılığında bir **dağınıklık** bulunmaktadır ve bunun giderilmesi gerekli görülmektedir. Çin'de bulunan 70.000 çay şirketinin bir Lipton etmediği, Çin'de çokça telaffuz edilen bir sözdür. Bununla birlikte Çin yetkililerine göre, çayın geleceği **yüksek seviyeli çaylar**dadır (Yue, 2011).

Greenpeace örgütünün, dokuz popüler Çin çayında tarım ilacı kalıntısının yüksek olduğunu açıklaması, Çin Hükümeti'ni ve Tarım Bakanlığı'nı bu konuda açıklama yapmaya zorlamıştır. Çin Tarım Bakanı, tarım ilacı kul-

lanımını sıfırlamanın Çin için imkânsız olduğunu, aksi halde gıda üretimi düşeceğinden Çin'de açlık ortaya çıkacağını söylemiştir. Bakan'a göre, zehirli (toksik) tarım ilacı kullanımı Çin'de %30'da %2'ye gerilemiştir ve bu düzey en iyi düzeydir (China Times, 2012).

Çin Tarım Bakanlığı bünyesinde bulunan "Tarım İlacı Kalıntısı İnceleme Ofisi" yetkilileri, ülkedeki çay tarım ilacı kalıntısı ile ilgili düzenlemelerin, dünya standartları ile uyumlu olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, çay müstahsillerinin aşırı ve düzensiz tarım ilacı kullanmaları sebebiyle, onları uyarmaktadır (Dong, 2013).

3.2.3. Vietnam'dan Uygulama Örnekleri

Son yıllarda önemli gelişmeler gösteren Vietnam çaycılığında, Tarım ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı bazı önemli roller ifa etmektedir. Vietnam çayının prestijini korumak üzere, Tarım ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı'na bağlı Bitki Koruma Bölümü, çay üretimi ve işlemesinde güvenliği sağlamak üzere denetimlerini artırmaktadır. Bu birim tarafından yapılan denetimlerde, standartlara uymayan örgütler ve bireyler cezalandırılacaktır (Vietnamplus, 2013). Dayanışma örgütü olarak Vietnam Çay Birliği ve Çay Araştırma Enstitüsü mevcuttur.

4. TÜRK ÇAY SEKTÖRÜNDE YAPILANMA SORUNLARI

Türk çay sektörü, ne birinci grup ülkeler gibi Çay Kurulu olarak adlandırılan bağımsız düzenleyici kuruluşlar tarafından yönetilmektedir, ne de Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı sektörü yönetme işlevini üstlenmiştir.

1971 yılında yapılan düzenleme ile çay tarımı ve sanayisi bütünüyle Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiş olduğundan, çay konusu, ülkenin tarımından sorumlu olan Bakanlığın somut görevleri arasında yer almamıştır. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı, ilke olarak ülke tarımından sorumlu olduğundan, genel anlamda çaydan da sorumlu olduğu kabul edilmelidir.

4.1. Merkezi Yönetim ve Yerinden Yönetim Ayrımı

Devlet örgütü iki ana yönetim yapısı olarak ayrılabilir. Bunlar "merkezi yönetim" ve "yerinden yönetim"dir. Yerinden yönetim de; "yer yönünden yerinden yönetim" ve "hizmet yerinden yönetim" olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları yerel yönetimler olarak bilinen İl Özel İdaresi, Belediyeler ve Köylerdir. Hizmet yerinden yönetim veya fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşları ise, özerkliğin hizmetin kendisine verildiği, tüzel kişilikleri olan ve merkezi yönetim dışında örgütlenen kuruluşlardır.

1982 Anayasasında yer alan ve almayan hizmet (fonksiyonel) yerinden yönetim kuruluşları aşağıda sıralanmıştır:

Üniversiteler,

TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu),

TDK (Türk Dil Kurumu),

KİT'ler (Çaykur dahil),

Mesleki Kamu Kurumları,

Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar (Üst Kurullar).

Görüldüğü gibi, özerk bir KİT olan Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çaykur) bir hizmet yerinden yönetim kuruluşudur.

Yukarıdaki ikili ayrıma göre; çay sektörünü merkezi hükümetin organı olan tarımdan sorumlu bakanlıkların yönlendirdiği ülkeler ve bir hizmet yerinden yönetim kuruluşu olarak Çay Kurulu yapılarının yönettiği ülkeler sözkonusudur. Türk çay sektörünün yönetimi 1984 yılına kadar, bir hizmet yerinden yönetim kuruluşu olan Çaykur tarafından yönetilmekteydi. Yani yapılan hizmete özerklik verilmişti.

1984'te özel sektörün çayla ilgili faaliyete başlamasıyla Çaykur'un sektörün tamamını yönetme imkânı ortadan kalkmış ve düzenlenmeyen, denetlenmeyen, yönetilmeyen yeni bir alan ortaya çıkmıştır. Sektörün tamamını kapsayan bir hizmet yerinden yönetim kuruluşu olarak Çay Kurulu'nun kurulması, kamu yönetiminin ve kamu hizmetlerinin devamı bakımından doğal bir zorunluluk olarak belirmektedir.

4.2. Tarımda Tek Düzenleyici Kurul Oluşturulması

Elde edilen gayri resmi bilgilere göre, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı çevrelerinde; şeker, tütün ve çay gibi tarım ürünlerinin her biri için ayrı düzenleyici kurul oluşturulması yerine, tek bir kurul ihdas edilmesi görüşü öne çıkmaktadır. Kurulacak çok sayıda kurulun getireceği mali yükler ve dağınıklık, bu yaklaşımın gerekçesi olarak gösterilebilirse de ortaya çıkabilecek olumsuzluklar daha fazladır.

Türkiye'nin Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK) 1938-1948 arasında bütün tarım ürünlerini tek çatı altında yöneten bir kurum olarak, önerilen yapının bir örneği sayılabilir. Bu dönemdeki DZİK uygulamalarından, tarım ürünlerinin tamamından sorunlu bir kurum olarak, çayla ilgili gerekli uzmanlığın oluşturulamadığı ifade edilmelidir. Bunun yanında, tarıma odaklı bir kurumun çay sanayisini bütünüyle yönetme ve yönlendirme noktasında yeterince başarılı olamadığı düşünülerek, 1948 yılında çay tarımı Tarım Bakanlığı'na çay sanayisi ve ticareti de TEKEL Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir.

Kurulabilecek Tarım Üst Kurulu, her bir tarım ürünü ile ilgili uzmanlık oluşturmada zorlanacağı gibi, ilgili sektör temsilcilerinin ve uzmanlarının kurulda yer alması imkânsız hale gelecektir. Bunun sonucunda, şeker veya tütün sektörünü temsilen kurulda görev alacak kişiler, çayın kaderini belirleyecek oylamalarda oy kullanacaklardır.

Ayrıca, bu tür bir merkezi kurulun Ankara'da kurulması düşünüldüğünden, çay gibi belli bir coğrafi yörede yetişen ve bu yörede kurulu fabrikalarca işlenen ve paketlenen bir ürünün, uzaktan yönetilmesi kesinlikle mümkün olamayacaktır.

Çağımızın yönetim anlayışı olan yönetişim uygulamaları gereği, çay sektörü temsilcilerinin kurulunda yer alacağı, Türk çaycılığının merkezi Rize'de yer alarak sektörü yakından denetim altında tutacak ve çayla ilgili her konudan sorumlu olacak bir bağımsız düzenleyici kurulun (Çay Kurulu'nun) kurulması gerekli görülmektedir.

4.3. Çay Kurulu Kurulması

Çay sektörü ile ilgili konulara odaklanacak ve uzmanlaşacak bir Bağımsız Düzenleyici Kurul (Üst Kurul) olarak; Çay Kurulu'na ihtiyaç vardır. Çay Kurulu'nun yürüteceği faaliyetler, şu anda Türk çay sektöründe hiçbir kurumsal birim tarafından yapılmamaktadır. Kurumsal bir üst yapılanma bulunmamasından kaynaklanan boşluğun doldurulması, sektörde daha önce görülmeyen pek çok işlevin hayata geçmesini sağlayabilecektir.

Çay Kurulu, sektörde düzenleme ve denetleme işlevini üstlenecektir. Yeterli bir çay kanunu çıkarılması açık bir ihtiyaç olmakla birlikte, düzenleme ihtiyacı kanunla sona ermeyecektir. İdarenin yapması gereken çok sayıda düzenleyici işleme ve çıkarılması gereken; yönetmelik, yönerge, tebliğ, tamim, talimat türünde mevzuata ihtiyaç olacaktır.

Sektördeki sorunlara çözüm arayacak; tespit ettiği ve kendisine ulaşan sorunları çözüme götürecek bir yaklaşımla, sektörü tam olarak sahiplenecek bir Çay Kurulu yapılanması gereklidir. Sorunların kangrene dönüştüğü mevcut durumdan, çözüm odaklı bir yapılanma sayesinde; kimi sorunların çözümü için gerekli bilimsel ve/veya finansal desteğin sağlanması, kimi sorunların çözümünün bizzat sağlanması gibi seçeneklerle sektörün sorunları çözülebilecektir.

Çay Kurulu, alacağı tedbirlerle standart dışı çay üretimini önleyecektir. Çay üretimi standartları belirlendikten sonra, standart dışı çay üretimi teknolojilerinin modernizasyonuna imkân hazırlanması, buna rağmen teknolojisini geliştirmeyen işletmelerin imalattan men edilmesi gerekli olacaktır.

Çayda kalitenin geliştirilmesi için tedbir alınacaktır. Bir çay sürgününün 15 günde tamamlanması için, sektördeki tüm kurulu işleme kapasitesinin kullanımının sağlanması yeterli olabilecektir. Bunun sağlanması halinde, çayın erkenden işlenmesinin sağlayacağı kalite kazançları önemli katkılar sunacaktır.

Türk çayının markalaşması için özel stratejiler geliştirilmesi ve uygulanması gereklidir. Ülke içinde Çaykur başta olmak üzere belli çay markaları ortaya çıkmış olmakla birlikte, dünya çapında bir Türk çayı markası mevcut değildir. Bunun sağlanabilmesi, sektörde özel ve pahalı çaylar üretilmesine bağlı görünmektedir. Bu ise stratejik bir bakış açısının sektöre hâkim olmasıyla daha kolay olabilecektir.

Çay Kurulu, organik çay üretimini kolayca sektörün tamamına yayabilecektir. Çay havzasının tamamında organik üretim yapılması, çay için özel bir organik gübre seçilmesi ve bu gübrenin kitlesel olarak üretilip müstahsile dağıtılmasıyla mümkün olabilecektir. Böyle bir organizasyon, sektörün bütününde kural ve yasaklar koyabilen ve sektörel uygulamaları hayata geçirebilen bir üst yapı örgütüyle mümkün olabilir.

Günümüz Türk çay sektöründe, sektörün en zayıf halkası yaş çay üreticisidir. Özel sektör yaş çay işleme tesisleri zorlandıklarında, yaş çay fiyatlarını düşürerek veya bedel ödeme sürelerini uzatarak, sorunu müstahsile yansıtmaktadırlar. Çay Kurulu'nun kurulması ile sektördeki bu tür sorunlar çözülebilecek ve yaş çay üreticisinin hakları güvenceye alınacaktır.

5. SONUÇ

Türk çay sektörü, geleneksel olarak Tarım Bakanlığı bünyesinde yönetilmemekte, hizmet yerinden yönetim kuruluşları aracılığıyla idare edilmektedir. Bu sebeple çay tarımı ve sanayisi ile ilgili devlet görevleri Çaykur'a verilmiştir. Ancak, 1984'te çayda özel sektör faaliyetlerine izin verilmesiyle birlikte, Çaykur'un görev ve denetim alanının dışında kalan, özel sektör işletmeleri ortaya çıkmıştır. Tarım Bakanlığı'nın da görevli olmadığı, Tarım İl Müdürlükleri'nin çayla ilgili görevlerinin bulunmadığı bir yapıda, sektörel bir yönetim boşluğu ortaya çıkmıştır.

Diğer çay üreticisi ülkelerden bir kısmında tarımdan sorumlu bakanlıklar çay sektörünü yönetirken, çoğunda Çay Kurulu adı altında düzenleyici ve denetleyici üst kurullar faaliyettedir. Türkiye'de tarımdan sorumlu bakanlık çay tarımından da uzun süredir sorumlu olmadığına göre, yapılması gereken şey, bir Çay Kurulu kurarak sektörü bütünsel olarak görebilen bu örgütsel yapı ile sorunları çözmektir.

Düzenleyici kurulu gerekli görmekle birlikte, bütün tarım ürünlerini yönetecek tek kurul oluşturulmasını savunan yaklaşım, çay sektörü için bir çözüm değildir. Çay sektörünü yönetecek örgütsel yapının yörede yer alması ve gerekli uzmanlığı sağlayacak biçimde sadece çaydan sorumlu olması gereklidir.

Çay Kurulu, ülkemizdeki diğer benzeri kurullar gibi standart bir kurumsal yapı olarak değil, sektör temsilcilerinin kurulu oluşturduğu, çağdaş yönetişim yaklaşımlarına uygun bir çözüm olarak hayata geçirilmelidir. Sektörün her kesiminden temsilcilerin yer aldığı, uzmanlık düzeyi yüksek bir Çay Kurulu, çay sektörünün içinde bulunduğu devasa sorunların çözümü için atılması gereken en önemli adımlardan birini oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

Yue, B., (2011), “Forget Wine, Get picky about rare, exotic teas”, *China Daily,* 28 March, 2011; http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2011-03/28/content_12234084.htm; 01.05.2013.

Bolton, D, (2011), Japanese Tea: Plan B, *Food Safety Magazine*, October-November 2011; http://www.foodsafetymagazine.com/magazine-archive1/octobernovember-2011/japanese-tea-plan-b/; 24.04.2013.

China Times, (2012),” Pesticide-free food is unrealistic: China’s agriculture ministry”, *China Times;*http://www.wantchinatimes.com/news-subclass-cnt.aspx?id=20120521000043&cid=1105; 01.05.2013.

Çaykur, (2000), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü *2000 Yılı İstatistik Bülteni,* Çaykur, Rize.

Çaykur, (2002), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü *2002 Yılı İstatistik Bülteni,* Çaykur, Rize.

Dong, H. (2013), “Chinese tea products safe”, *China.org.cn;* http://www.china.org.cn/china/2012-04/29/content_25268698.htm; 30.04.2013.

DZİK, (1938), 07.01.1938 tarih ve 3308 sayılı *Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun*, RG: 13.1.1938; Sayı: 3807.

India Teaboard, (2013), About Tea Board: Tea Board Organizations and Functions; http://www.teaboard.gov.in/inner1.asp?param_link_id=110; 28.04.2013.

JCTA, (2011), Update Japanese Tea Safety New business Council in japan, FAO-IGG pre-Meeting, July18th and 19th, 2011, Mombasa, Kenya;

http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/COMM_MARKETS_MONITORING/Tea/Documents/PPT-TeaSaftey_Japan.ppt; 24.04.2013.

Kadavil, S.M. (2007), Indian Tea Research, http://somo.nl/publications-en/Publication_3092; (28.04.2013).

Karmakar, K.G. and Banerjee, G.D. (2005), The Tea Industry in India: A Survey, National Bank for Agriculture & Rural Development, Occasional Paper 39, Mumbai.

Kenya Tea Board, (2013), Functions;
http://www.teaboard.or.ke/about/functions.html; 28.04.2013.

Kenya Tea Board, (2011), Annual Report and Accounts 2010-2011;

http://www.teaboard.or.ke/opencms/export/sites/tbk/about/reports/TEA_BOARD_MAG_FINAL_BITMAP.pdf; 28.04.2013.

Law of Tea, (2009), “Regulators”, *LawofTea.com*; http://www.lawoftea.com/regulators.html; 01.05.2013.

MAFF, (2012), Delicious Nippon; Japanese green tea, Japan Ministry of Agriculture;

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=WKD7AOglHkw; 24.04.2013.

Saklı, Ali Rıza, (2004), *Çay Sektöründe Sorunlar ve Çözüme Yönelik Model Arayışları,* Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Saklı, Ali Rıza, (2008), *Türk Çayının Dünü ve Bugünü: Çayın Bölge Tarihindeki Yeri ve Çaykur’un Üreticiye Devri İçin Bir Model Çalışması,* Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Sarıahmetoğlu, Y. Tanrıvermiş, H. Karakaş, A. Günler, N., (1997), *Çayda*

Yeniden Yapılanma, Oba Çay Yayını, İstanbul, 1997.

Sri Lanka Tea Bord, (2013), Sri Lanka Tea Board;

http://library.pureceylontea.com/index.php?option=com_content&view=article&id=135&Itemid=246&lang=en; 28.04.2013.

Umeda, S. (2011), *Japan: Green Tea Promotion Adopted by Law*, Library of Congress; http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205402655_text; 01.05.2011.

Vietnamplus, (2013), Bringing Vietnamese tea to the World, *Vietnamplus;*

http://en.vietnamplus.vn/Home/Bringing-Vietnamese-tea-to-the-world/20132/31689.vnplus; 24.04.2013.